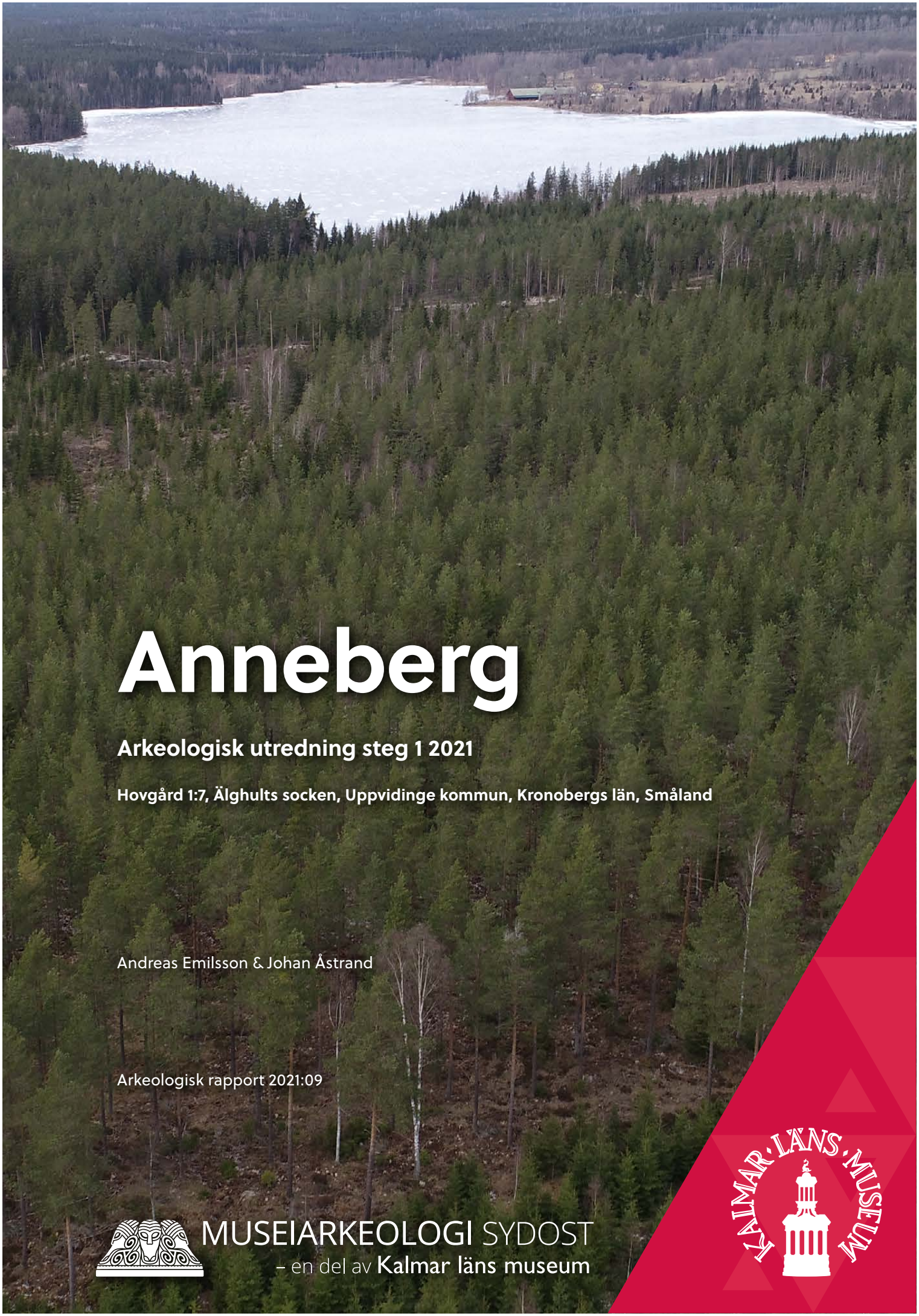

Anneberg

Arkeologisk utredning steg 1 2021

Hovgård 1:7, Älghults socken, Uppvidinge kommun, Kronobergs län, Småland

Andreas Emilsson & Johan Åstrand

Arkeologisk rapport 2021:09

MUSEIARKEOLOGI SYDOST
– en del av Kalmar läns museum

Anneberg

Arkeologisk utredning steg 1 2021
Hovgård 1:7, Älghults socken, Uppvidinge kommun, Kronobergs län, Småland

Författare Andreas Emilsson & Johan Åstrand
Copyright Kalmar läns museum 2021
Redaktion Helena Victor, Stefan Siverud
Kartor Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag Kalmar läns museum
ISSN 1400-352X

Abstract

Keywords: fossile fields, clearance cairns

The Department of Museum Archaeology at Kalmar County Museum has conducted a desk-based assessment combined with a field walk within the property of Hovgård 1:7 in Älghult parish, Kronobergs County, Småland. Its main purpose was to determine if ancient remains were present and evaluate the possibility of hidden ancient remains below ground.

The investigation found a previously unknown fossile field with 5 clearance cairns and a small stone wall. The agricultural remains are probably from the 19th or 20th century.

Innehåll

Sammanfattning **7**
Inledning **8**
Topografi och fornlämningsmiljö **9**
Genomförande **13**
Resultat **14**
Kartstudie 14
Fältinventering 14
Tolkning och åtgärdsförslag **20**
Referenser **21**
Tekniska och administrativa uppgifter **23**
Bilagor **24**

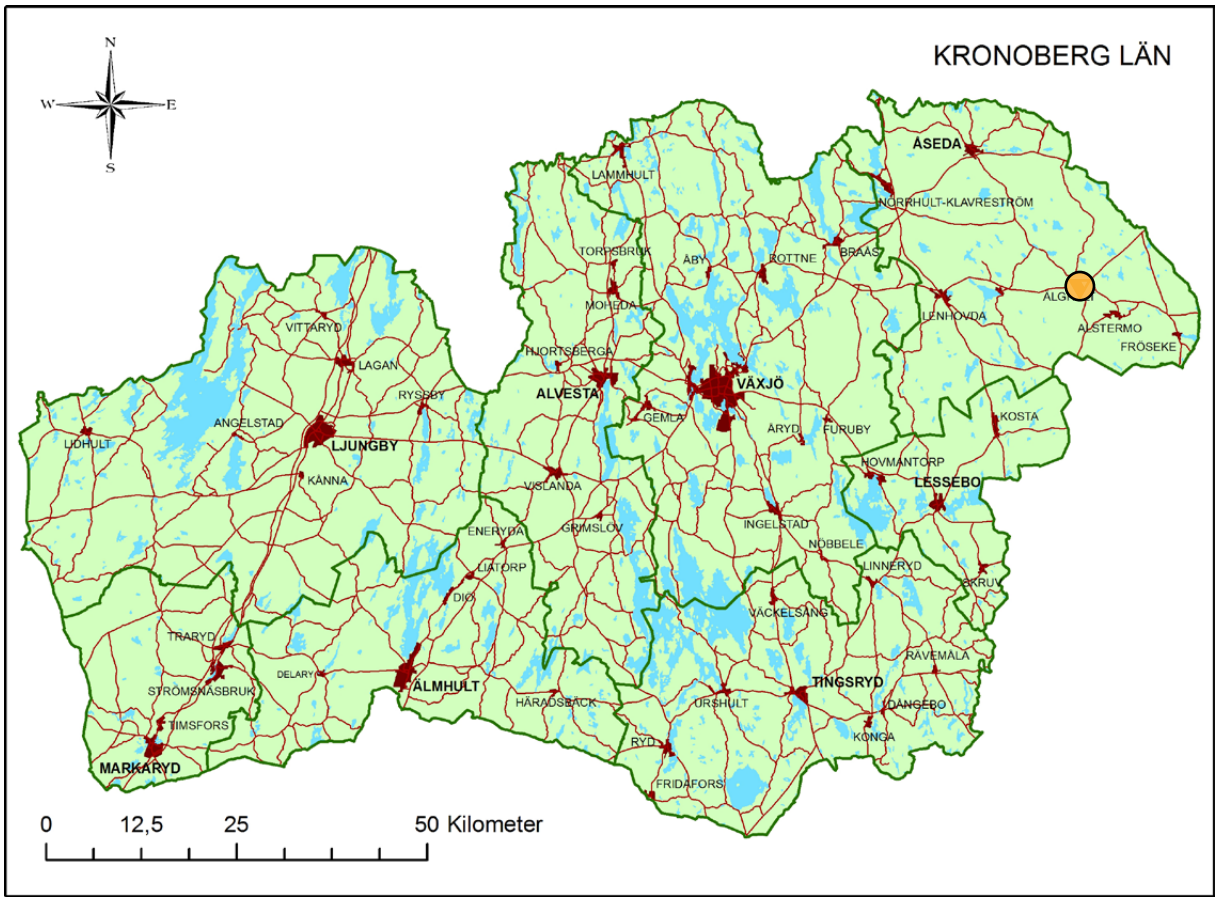

Karta över Kronobergs län med platsen markerad.

Sammanfattning

I början på mars 2021 genomförde Museiarkeologi sydost en frivillig arkeologisk steg 1 utredning inom ett ca 16 ha stort område av fastigheten Hovgård 1:7. Steg 1 utredningen beställdes av Alstermo Entreprenad AB genom Envigo AB och har utförts utan föregående beslut av Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Vid inventeringen påträffades en övrig kulturhistorisk lämning i form av en fossil åker i områdets södra kant (fig. 1). Inom området finns flera partier med blottat urberg såväl som block där stenen på flera platser spruckit. Initialt tolkades det som spår efter möjlig brytning men troligen har berget självspruckit/fallit sönder naturligt. I övrigt påträffades inga arkeologiska lämningar och den kuperade steniga marken präglad av urberget bedöms ha låga förutsättningar för under mark dolda kontexter.

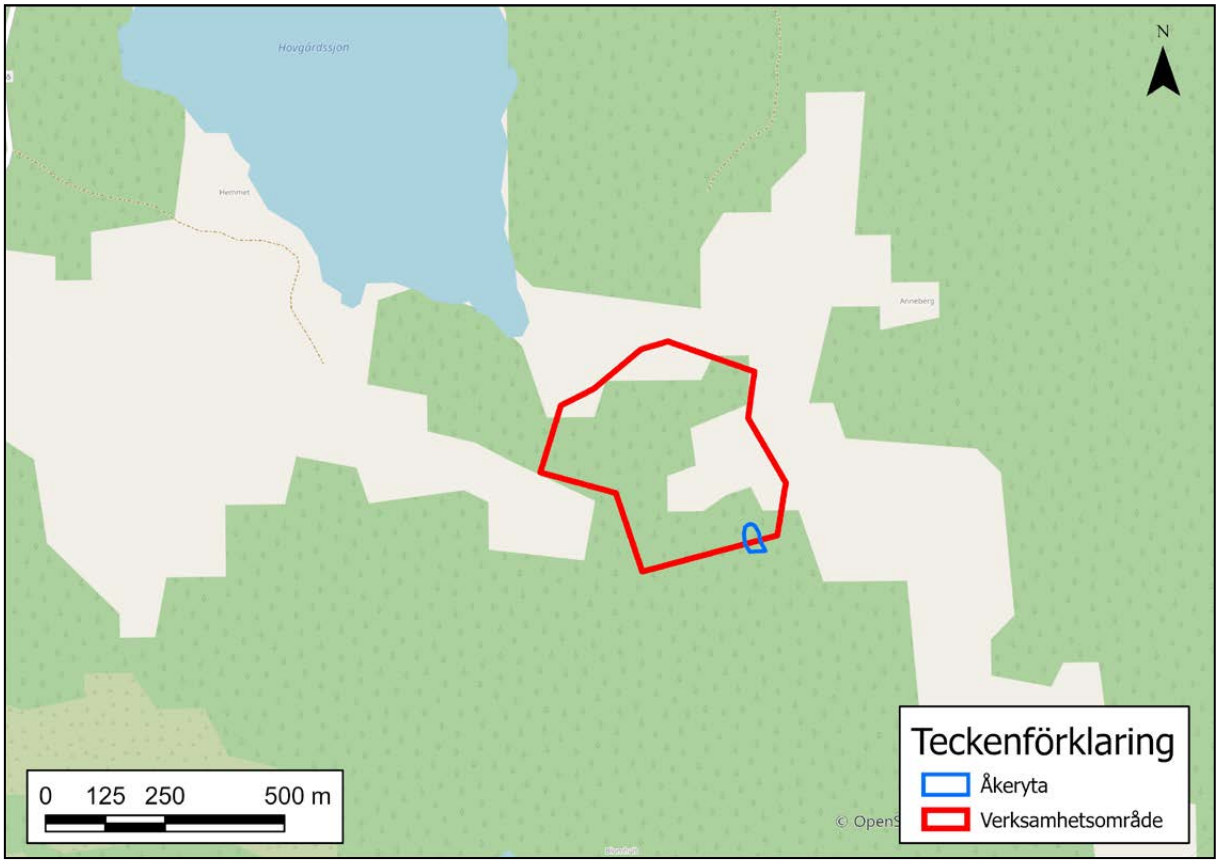

Figur 1. Översiktsplan med undersökningsområdet och den nyupptäckta kulturhistoriska åkern i den sydöstra kanten på området.

Inledning

Museiarkeologi sydost har på uppdrag av Alstermo Entreprenad AB/Envigo AB genomfört en frivillig steg 1 utredning inom fastigheten Hovgård 1:7 med anledning av en planerad bergtäkt. Området som berördes omfattade ca 16 ha (fig. 1).

Uppdraget genomfördes i fält under mars 2021 av Andreas Emilsson och följande rapport har sammanställts av Andreas Emilsson & Johan Åstrand.

Topografi och fornlämningsmiljö

Terrängen är kuperad med uppstickande urberg och mellanliggande stenig morän. I den östra kanten finns några fuktiga markpartier. Området är skogsbevuxet och dominerades av tallskog förutom partier i norr där det är ett större inslag av gran.

Höjdnivån varierar mellan ca 175–200 m ö.h. Området är som högst i den östra delen och lägst i den västra kanten där det uppstickande berget skapade kraftiga höjdskillnader (fig. 2). Enligt SGUs berggrundskarta utgörs urberget här av Gabbroid-dioritoid som finns inom ett par zoner här i Småland, bland annat vid Åseda och Vetlanda.

Utredningsområdet vid Anneberg ligger inom Hovgårds ägor. Benämningen Hovgård betyder huvudgård eller herrgård och hör samman med att bönderna från underlydande landbogårdarna behövde göra arbetsplikt, ”hoveri” vid en sätesgård (Jönsson 1989:182). I de äldsta skatteläng-derna från 1545 förs Hovgård till den intilliggande byn Flöxhult för att efter 1582 föras till byn

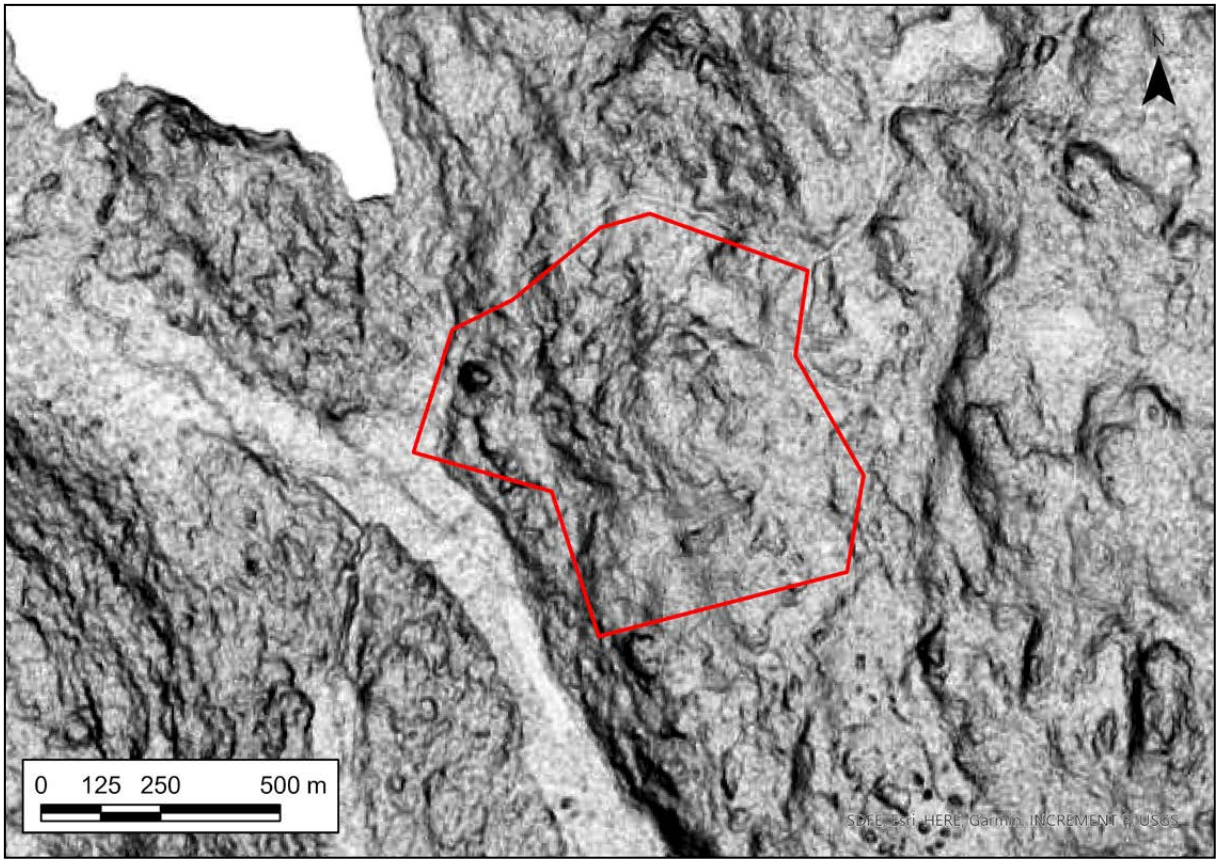

Figur 2. Höjdskuggningskarta och det aktuella undersökningsområdet.

Hältekärr (Larsson 1981:440f). År 1562 ingick gården tillsammans med tio andra gårdar i Älghults socken i ett godskomplex ägt av frälsemannen Ulf Henriksson (Båt) (Almquist 1976:1279). Gården får rättigheter som säteri 1612 och har då flera underlydande gårdar (Vejde 1928:173). Det finns dock uppgifter om att det funnits en föregångare på platsen i form av en medeltida sätesgård i Flöxhult och att denna skulle vara identisk med Hovgård (Larsson 1964: 481f). Vid en tingsförhandling i Uppvidinge häradsting år 1662 åberopas ett brev från 1297 som omtalar att Hovgård då ska ha ägts av häradsdomaren Peter Jonsson (Vejde 1928:172). Historikern Lars-Olof Larsson menat att denne troligen är identisk med stormannen Peter Jonsson (Båt) som hade ett stort godsinnehav i Småland och Sydsverige (Larsson 1964:401).

Hovgård verkar alltså ha en anknytning till det medeltida frälset som utgjorde sin tids övre samhällsskikt. De var befriade från skatt men skulle i gengäld göra rusttjänst åt kungen. De behövde ha en tillräckligt stor förmögenhet för att kunna bekosta utrustning åt en beriden krigare. I Småland fanns ett förhållandevis stort frälse varav en del hade ganska blygsamma egendomar (Hansson 2001:77). Under senmedeltiden koncentrerades dock jordägandet till ett fåtal mycket förmögna jordägare med stora jordinnehav spridda inom olika delar av landet. Det småländska frälset ägde inte bara gårdar i de uppodlade centralbygderna utan också i de mer glest befolkade skogsbygderna. Under medeltiden skedde en omfattande kolonisation av tidigare obebodda skogsbygder där många olika parter deltog i uppodlingen av ny mark.

I Uppvidinge verkar frälset ha haft en stark position och tagit aktiv del i expansionen. Av de äldsta skatteböckerna framgår att 58% av gårdarna i Älghults socken ägdes av medlemmar ur frälset (Larsson 1964:95). Många av frälsets sätesgårdar låg i skogsbygderna (Hansson 2001:167f). Vid Hovgård är det dock möjligt att bebyggelsen går längre tillbaka än medeltid eftersom det finns lämningar intill gården som kan utgöra ett förhistoriskt gravfält (L1953:6646). Gravfältet ligger inom en 75 x 50 m stor yta och innehåller 7 potentiella stensättningar varav 2 är utplockade i mitten. Det beskrivs dock som att dessa sannolikt är röjningsrösen men att läget på en platt höjd ner mot sjön gör att det tolkas som ett möjligt gravfält (Fornreg). Hovgård är förmodligen ett exempel på en medeltida sätesgård i skogsbygd som senare levde vidare som godsinnehav och under stormaktstiden blev ett säteri. Långt senare anlades Hovgårds glasbruk på platsen. Glasbruket var igång från 1899 till 1927. Lämningarna efter hyttan är registrerade som L1953:6909.

I det närbelägna Älghult har det funnits en tidigare träkyrka som revs år 1807. Vid en forskningsundersökning på 1970-talet undersöktes delar av grunden som indikerade att träkyrkan hade uppförts i slutet på 1400-talet (Ullén 1975:78ff). Den sena dateringen pekade i sin tur på att en ännu äldre träkyrka funnits (a.a:84). Från 1807 års rivna kyrkan finns ett bevarat gångjärn med en runristning som förvaras inne i dagens kyrka (L1953:6617).

Det finns förhållandevis få registrerade fornlämningar i det direkta närområdet och inom en radie på 1 km från undersökningsområdet saknas de helt. Den närmaste fornlämningsmiljön ligger vid Hovgård som diskuteras ovan. Vid dagens Älghult tätnar fornlämningsmiljön där det finns lämningar från historisk tid med bland annat flera registrerade gårdstomter, industrilämningar och fossil åkermark.

Det finns få kända förhistoriska gravar i anslutning till området. Förutom det osäkra gravfältet vid Hovgård finns det strax söder om Älghult ett eventuellt gravröse (L1953:6556). Att det finns förhistorisk aktivitet i närområdet kan dock klargöras genom att en flintyxa (L1953:7406) hittats vid Lillån söder om Älgasjön och någon km väster därom en skafthålsyxa (L1953:6457). Längre bort i den östra delen av socknen vid Fagraskog

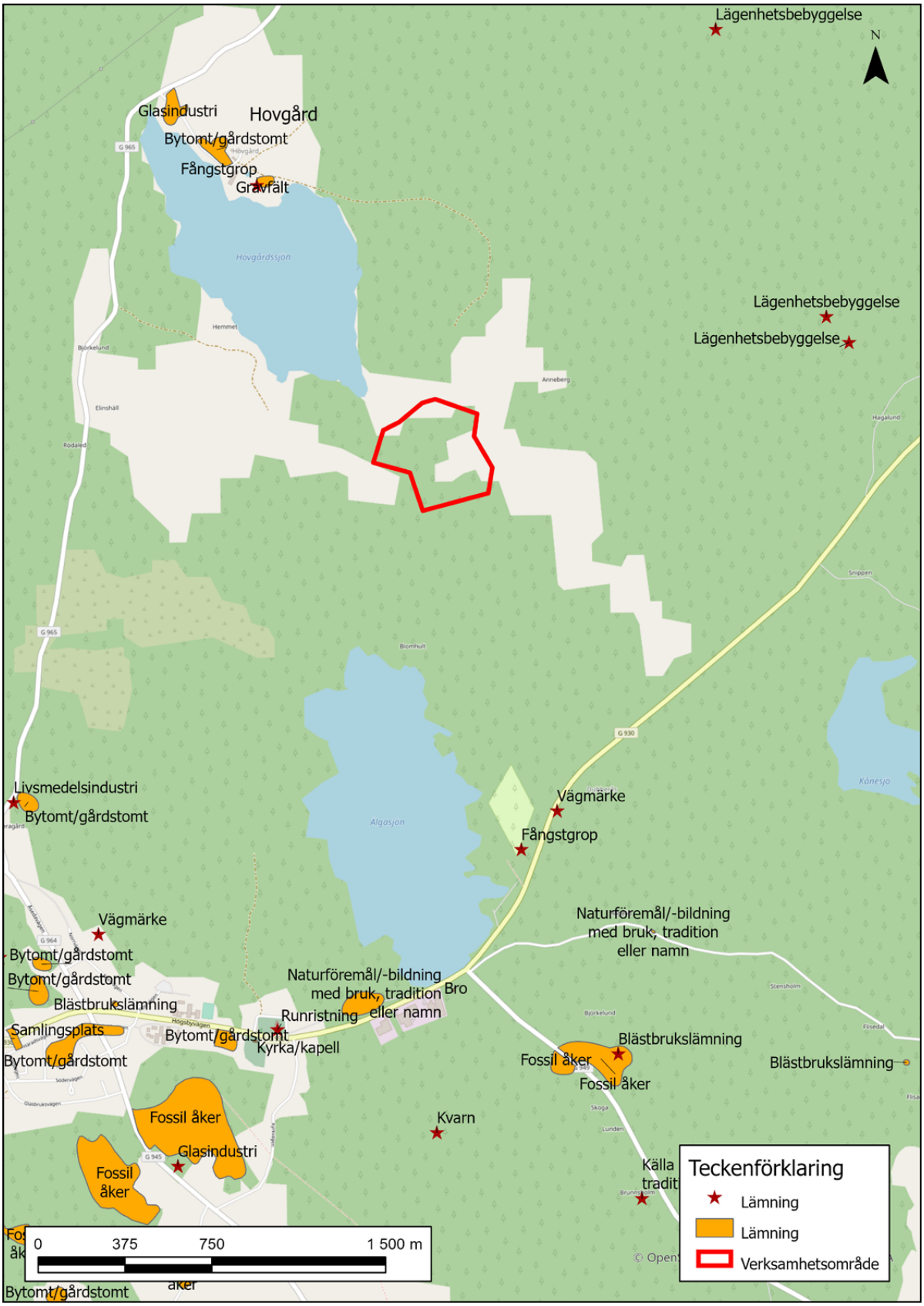

Figur 3. Registrerade fornlämningar i närområdet.

Östregård undersöktes i början på 1900-talet en stridsyxegrav med två båtyxor, en tjocknackig flintyxa och några krukskärvor (Holmgren & Tronde 2002; SHM 11841, 15270, 15302, 21430).

Den låga fornlämningstätheten tillsammans med den relativt låga exploateringsgraden inom socknen har gjort att det genomförts få arkeologiska undersökningar. Inför Tvinnesheda vindkraftspark vid Åseda genomfördes 2020 en schaktningsövervakning som främst berörde flera röjningsröseområden. Dateringen av röjningsrösena visade flera faser med start i tidig medeltid men framför allt 1700-tal och framåt (Nilsson 2021).

Genomförande

Undersökningen genomfördes i form av en översiktlig arkiv- och kartstudie samt en inventering i fält.

Den översiktliga studien av de historiska kartorna innebar att dessa rektifierades, d.v.s. rättades efter moderna kartor, och jämfördes med registrerade fornlämningar samt bebyggelse och markanvändning. Arkivstudien har inneburit en litteraturgenomgång samt en översiktlig genomgång av det topografiska arkivet på Smålands museum och tillgängliga digitala tjänster (SHM, Lantmäteriet etc.).

Inventeringen syftade till att leta efter såväl synliga lämningar liksom ytor där det bedömdes finnas potential för under mark dolda lämningar såsom t.ex. boplatser. Vid inventeringstillfället fanns det sporadiska små fläckar med snö. Denna var dock inte yttäckande och bedömdes ha en obetydlig påverkan. Inom flera ytor fanns skador efter vildsvin vilka gicks över noggrant för att se om eventuella fynd eller tecken på anläggningar framkom (fig. 4)

Inmätning har gjorts med RTK-GPS i koordinatsystem Sweref99TM. Dokumentation i fält har gjorts digitalt med hjälp av dokumentationssystemet IDA.

Figur 4. Foto på uppbökade ytor efter vildsvin i den centrala delen av området. Foto från söder.

Resultat

Kartstudie

Det historiska kartmaterialet över det aktuella området är begränsat och omfattar primärt en karta från 1691 (LMA: 07-ÄLG-200) samt den ekonomiska kartan från 1950 (Älghult J133-5F4h52)

1600-tals kartan ger en översiktlig bild av området och hur det har använts (fig. 5). På kartan går att se att området legat som utmark. Den norra halvan av området har legat som betesmark under Hovgård som varit bevuxen av tall och gran. I kartan går det att läsa att man även svedjat inom beteshagen. Den södra halvan av utbredningsområdet har legat på utmark som delats mellan Hovgård och Krubbetorp och beskrivs som skog- och utmark bestående av furu och granskog som använts till bl.a. timmer. Ingen bebyggelse finns inom området

Området som legat under säteriet har inte skiftats och det är därför oklart hur marken använts fram till upprättandet av den ekonomiska kartan. På 1950-talsekonomen går det att se att området nu helt ligger som skogsmark (fig. 6). Åkermark har tagits upp inom flera små ytor intill undersökningsområdet, bland annat strax söder om vid *Bygget*. I den sydöstra och östra kanten på undersökningsområdet löper en mindre brukningsväg som gått fram till åkermarken.

Fältinventering

Inventeringen i fält omfattade hela området där syftet var att leta efter synliga lämningar liksom ytor där det bedömdes finnas potential för under mark dolda lämningar.

Området uppvisade flera partier med sprucken sten från både urberget och block. Initialt föreföll det som att det kunde vara spår efter stenbrytning men inga spår efter borrhål, kilar eller annat som kan tyda på en systematisk äldre stenbrytning framkom (fig. 7). Bedömningen är att bergarten naturligt har fallit sönder/spruckit och det fanns flera tydliga exempel på detta (fig. 8). Även om stenen inte systematiskt brutits är det dock ganska sannolikt att sprucken sten från området kan samlats in i mindre skala för husbehov.

Markförhållandena inom området med den kuperade terrängen samt mängden sten utgör inte optimala förutsättningar för t.ex. äldre boplatser. Speciellt i den centrala och södra delen av området fanns flera stora exponerade markytor som bökats upp av vildsvin (fig. 4). I dessa gick det att se att marken mellan de synliga partierna med urberg utgjordes av kraftig stenbunden morän vilken praktiskt minskar sannolikheten för både yngre industrilämningar såväl som äldre lämningar. De ytor som bökats upp av vildsvin synades över noggrant för att se om det kunde finnas spår efter föremål eller anläggningar, vilket inte hittades.

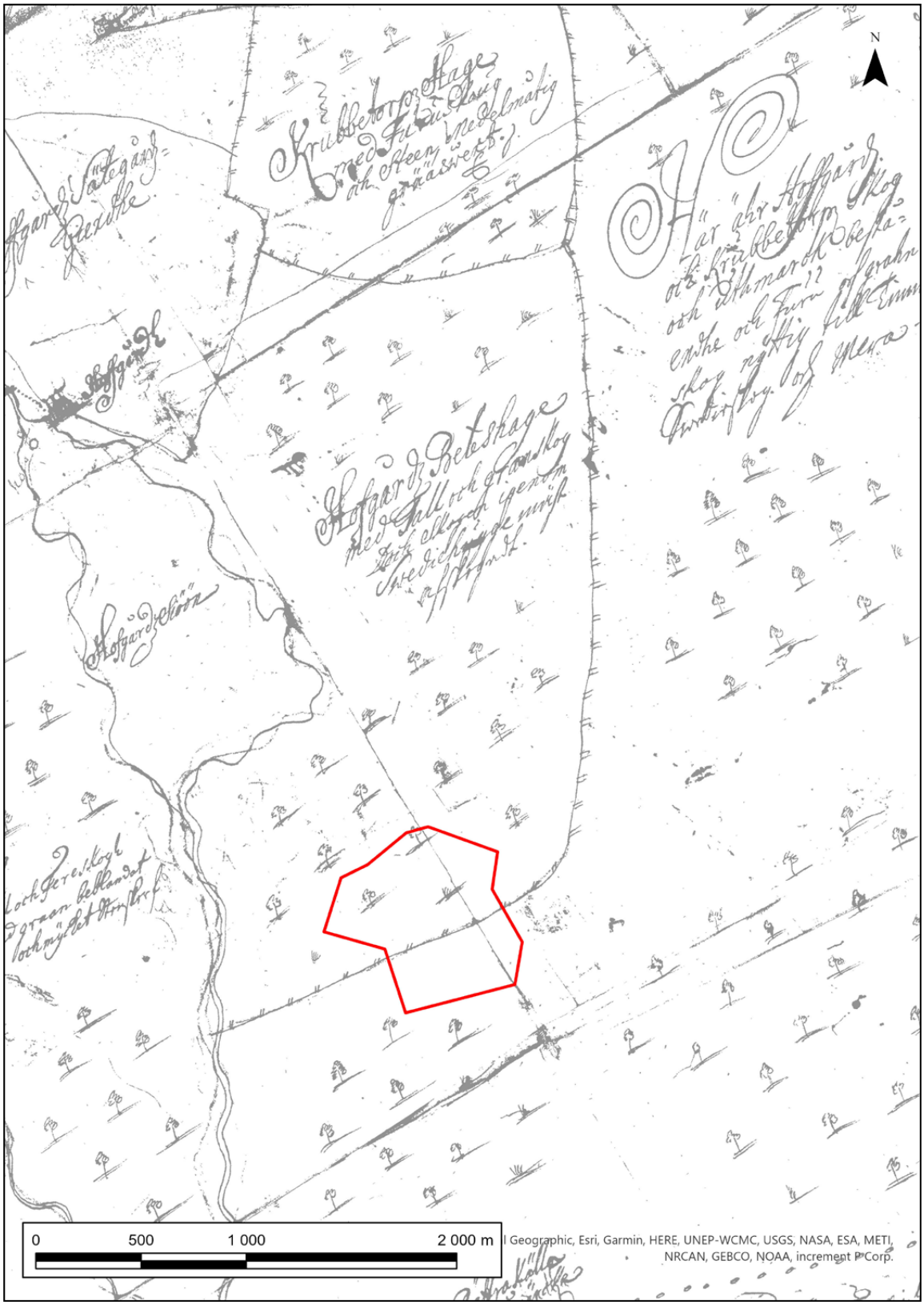

Figur 5. 1691 års karta över området (LMA: 07-ÄLG-200). Det aktuella undersökningsområdet ligger som utmark. och använts som skogbevuxen betesmark. I beskrivningen står det även att man svedjat. Den södra delen som delas av Hovgård och Krubbetorp beskrivs som skog- och utmark.

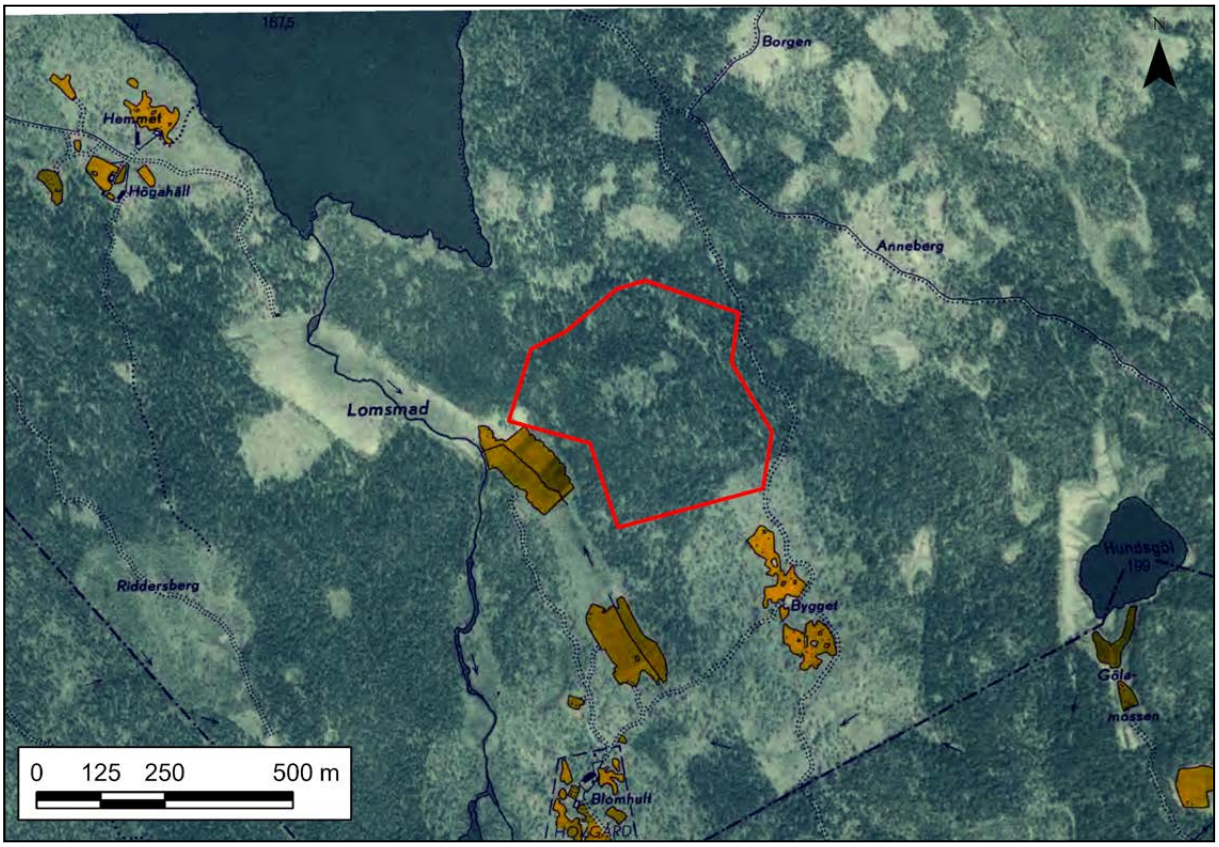

Figur 6. På den ekonomiska kartan från 1950 ligger hela undersökningsområdet som skogsmark (RA: Älghult J133-5F4h52).

I den södra änden på området påträffades en yngre fossil åker med en stenmur och 5 röjningsrösen (fig. 1 & 9). Ytan som den fossila åkern ligger inom är förhållandevis plan och ligger lägre än marken direkt norr därom, där den avgränsas av en uppstickande berghäll. Åkerytan avgränsades ungefärligt till 55 x 35 m (N-S). De påträffade röjningsrösena är mellan 3,5–9 m i plan och 0,6–1,5 m höga. De är luftigt byggda av sten mellan 0,05–0,75 m i storlek (fig. 10). Den del av åkern som ligger inom undersökningsområdet är ca 35 x 30 m stor.

Stenmuren var sammantaget ca 55 m lång och låg bitvis uppe på uppstickande berg som ringade in den norra gränsen för åkern (fig. 11). Bredden varierar kraftigt och bitvis utgörs den enbart av enstaka sten men i dess östra del går den samman med upplagd/tippad röjningssten. Stenmaterialet i den 0,3–0,5 m höga muren är mellan ca 0,05 och 0,65 m i storlek.

Den fossila åkern bedöms som en övrig kulturhistorisk lämning och bör vara yngre än 1850. Bedömningen bygger på utformningen av de höga och luftigt uppbyggda röjningsrösena tillsammans med kartmaterialet. På den ekonomiska kartan ligger en åkeryta strax söder om den nu inmätta vid *Bygget* och sannolikt hör aktuella åkern samman med denna etablering. Exakt när etableringen sker har inte kunnat klargöras men på 1691 års karta finns som tidigare nämnts inga tecken på åkermark här. På en flygbild över området från 1959 går det att se att den aktuella ytan ligger öppen och förefaller vara i bruk (Lantmäteriet: H_59_7_50a_22).

Figur 7. Yta med sten i den norra delen på området som först tolkades som spår efter stenbrytning. Men då inga tecken på t.ex. borrhål eller liknande framkom och i jämförelse med hur bergarten i övrigt spruckit bedöms det som naturligt. Foto mot SV.

Figur 8. Exempel på hur i detta fall ett mindre block självspruckit/fallit sönder. Foto mot N.

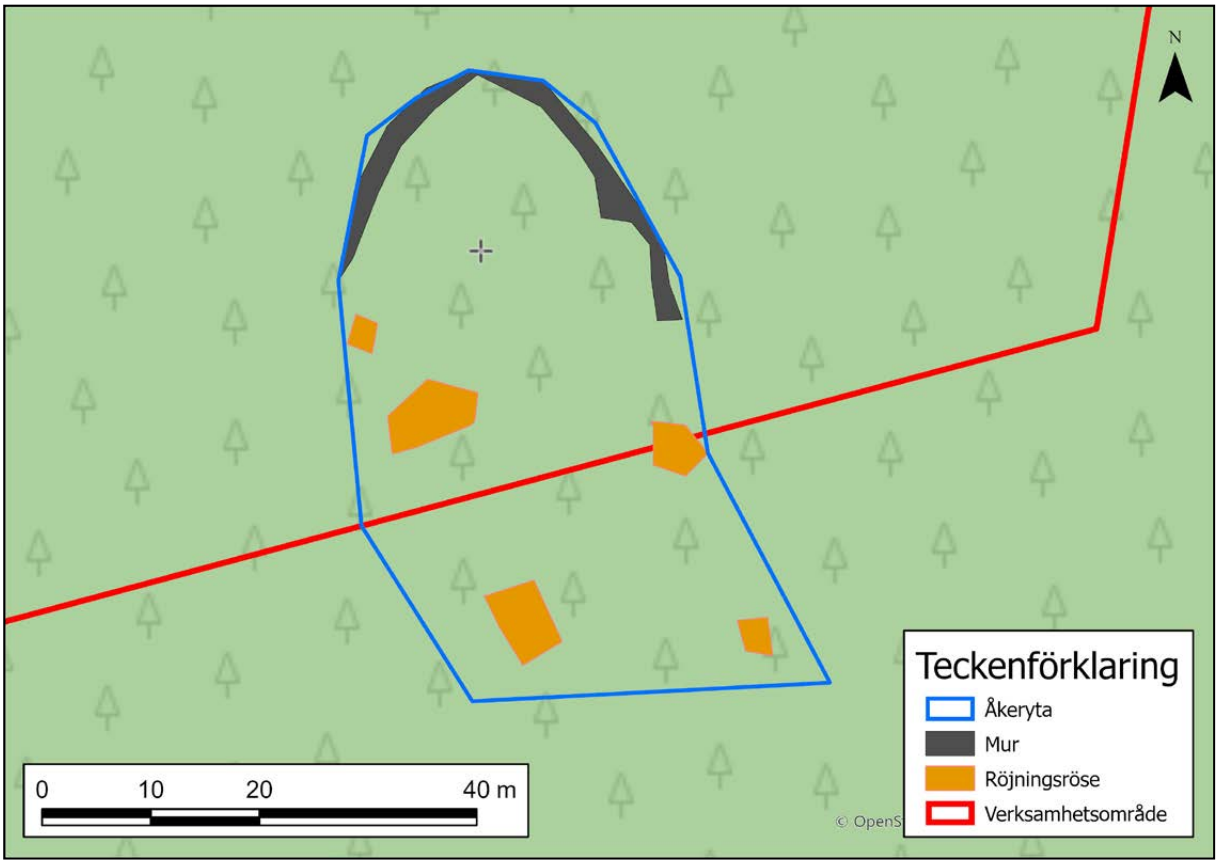

Figur 9. Inmätning av den kulturhistoriska åkern.

Figur 10. Exempel på ett av de luftigt uppbyggda röjningsrösena. Foto från V.

Figur 11. En mer uppbyggd del av stenmuren som ligger uppe på en häll. Foto frön Ö.

Tolkning och åtgärdsförslag

Inom det kuperade området hittades förutom den kulturhistoriska åkern inga arkeologiska spår. Den påträffade åkern bedöms som sannolikt yngre än 1850 utifrån utformningen, odlingslämningarna och kartmaterialet.

Sammantaget bedöms förutsättningar för arkeologiska kontexter inom undersökningsområdet som låga på grund av den kuperade terrängen och den stenbundna marken mellan det uppstickande urberget. Detta gäller både industrilämningar som t.ex. kolbottnar och järnframställning eller äldre boplatslägen. Fornlämningsbilden i övrigt visar också att det finns få förhistoriska lämningar kända i det direkta närområdet. Det tillgängliga kartmaterialet över området var något begränsat men kartan från 1691 visade inga äldre enheter eller åkermark inom undersökningsområdet eller indikation på att detta funnits.

Då den fossila åkern bedöms som en kulturhistorisk lämning är den inte på samma sätt lagskyddad som en fast fornlämning, men en dialog med länsstyrelsen förordas om den berörs av exploatering. I övrigt bedömer Museiarkeologi sydost att inga vidare åtgärder är nödvändiga inom det berörda undersökningsområdet.

Länsstyrelsen i Kronobergs län är ansvarig myndighet och kan komma att göra andra bedömningar än de här föreslagna.

Referenser

Almquist, J. A. 1976. Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden: med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. Stockholm

Hansson, M. 2001. Huvudgårdar och herravälden: en studie av småländsk medeltid. Lund studies in medieval archaeology 25. Lunds universitet.

Holmgren, P & Tronde, B. 2002. 2002 års fornminnesinventering i Kronobergs län. Lessebo och Uppvidinge kommuner. Fornminnesinventeringen Rapport 2003:1. Riksantikvarieämbetet & Smålands museum.

Larsson, L.-O. 1964. Det medeltida Värend. Studier i det småländska gräslandets historia fram till 1500-talets mitt. Lund.

Larsson, L.-O. 1981. Småländsk bebyggelsehistoria. I. Från vikingatid till Vasatid. 1:4 Norrvidinge och Uppvidinge härader. Acta Wexionensia. Serie 1. History & Geography. Växjö.

Nilsson, N. 2021. Fossil åkermark vid Tvinnesheda vindkraftpark. Arkeologisk schaktningsövervakning 2020. Tvinnesheda, Åseda 108:1 m. fl. Åseda socken, Uppvidinge kommun, Kronobergs län, Småland. Arkeologisk rapport, Kalmar läns museum.

Ullén, M. 1973. Den gamla kyrkan i Älghult. I: Älghultskrönikan Nr 30, År 1973. Utgiven av Älghults sockens hembygdsförening.

Vejde, P. G. 1928. Kronobergs läns herrgårdar: historisk översikt jämte ägarlängder. Växjö.

Kartmaterial

Lantmäteriet

Analog flygbild. H_59_7_50a_22, 1959.

Lantmäterimyndigheternas arkiv (LMA)

07-ÄLG-200, 1691

Rikets allmänna kartverk

Ekonomiska kartan, Älghult J133-5F4h52, 1950

Tekniska och administrativa uppgifter

Kalmar läns museums dnr:	33-11-2021
Projektnummer KLM:	A2123
Uppdragsgivare:	Alstermo Entreprenad AB
Landskap:	Småland
Kommun:	Uppvidinge
Socken:	Älghult
Fastighet:	Hovgård 1:7
Fornlämningsnr:	-
Ekonomisk karta:	5F4h52
X koordinat:	6320889 (N)
Y koordinat:	536345 (E)
Latitud:	57,030035°
Longitud:	15,598783°
Fältarbetstid:	9 mars 2021
Antal arbetsdagar:	1
Personal:	Andreas Emilsson
Foto, Du-nummer:	Du352
Fyndnummer:	-
Fynd:	-
Dokumentation:	All dokumentation förvaras på KLM.
Inmätning:	Koordinater och höjdangivelser i rikets koordinatsystem SWEREF 99 TM och RH2000.

Bilagor

Bilaga 1. De arkeologiska stegen 25
Bilaga 2. Arkeologisk ordlista 26

De arkeologiska stegen

Arkeologiska undersökningar kan genomföras i tre övergripande etapper: Arkeologisk utredning, arkeologisk förundersökning och arkeologisk undersökning. Alla beslut om arkeologiska åtgärder fattas av länsstyrelsen i det berörda länet. Mer om de olika stegen går att läsa här: http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/den-uppdragsarkeologiska-processen

Arkeologisk utredning (AU). En arkeologisk utredning kan delas upp i två steg eller genomföras som tillsammans.

Steg 1: En arkeologisk utredning steg 1 innebär generellt en inventering i fält, kartstudier och sammanställning av tidigare inventeringar och undersökningar som genomförts inom det berörda området.

Steg 2: Syftet med en utredning steg 2 är att genom en fältundersökning ta reda på om några fasta fornlämningar eller kulturlämningar finns inom aktuellt område. En fältundersökning innebär vanligen att provgropar eller sökschakt tags upp med grävmaskin. Ifall arkeologiskt intressanta objekt påträffas kan det därefter bli aktuellt med en förundersökning.

Förundersökning (FU). Avsikten med en förundersökning är att genomföra en begränsad fältundersökning inom en känd fornlämning. Vid en förundersökning kan bland annat frågor om fornlämningens avgränsning, ålder och komplexitet behandlas. Länsstyrelsen kan sedan utifrån förundersökningens resultat besluta om en särskild arkeologisk undersökning (slutundersökning).

Arkeologisk undersökning (SU). En särskild arkeologisk undersökning är det sista steget som genomförs om ett planerat arbetsföretag inte kan undvika en fornlämning och i fall det bedöms att den berörda fornlämningen kan antas tillföra ny arkeologisk kunskap. Vid en arkeologisk undersökning tas delar eller hela fornlämningen bort och dokumenteras.

Arkeologisk ordlista

Boplats
Plats där man under förhistorisk tid vistats eller bott och där det finns spår efter exempelvis föremål, anläggningar och byggnadslämningar.

Fornlämning
Fornlämningar är spår efter mänsklig verksamhet. De kan till exempel utgöras av boplatser, gravfält, fossil åkermark m.m. Fasta fornlämningar ska vara lämningar efter människors verksamhet under forna tider, de ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna. En fornlämning ska ha tillkommit före år 1850.

Fossil åker
Varaktigt övergiven åkermark med spår efter olika formelement som exempelvis röjningsrösen, diken och terrasskanter.

Röjningsröse
Ansamling av sten kopplat till stenröjning i samband med odling eller annan verksamhet.

Skifte
Lantmäteriförrättning där mark fördelas mellan olika ägare. Skiftena var jordreformer som syftade till att effektivisera jordbruket genom att bland annat samla ofta små och spridda enskilda ägor i större sammanhängande enheter.

Övrig kulturhistorisk lämning
En övrig kulturhistorisk lämning är en lämning som inte har ett automatiskt skydd i enlighet med Kulturmiljölagen. Här krävs ett samråd med Länsstyrelsen för en bedömning av just denna lämning.

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se